

Каппелер Андреас.

КОРОТКА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ.

Kappeler Andreas. Kleine Geschichte der Ukraine. München, 1994. — 286 S. + 5 Karten.

Відомий німецький учений-мандрівник і письменник, основоположник антропогеографії Йоган-Георг Коль, який у 1838 р. перетнув Україну від Харкова до Одеси й від Одеси до Перемишля, залишив нам в одній із своїх книг надзвичайно цікавий опис нашої країни. Докладно ознайомившись з українською землею, її історією та народом, він сказав такі пророчі, як на сьогодні, слова: «Немає найменшого сумніву, що колись велетенське тіло Російської імперії розпадеться, й Україна стане знову вільною і незалежною державою. Час цей наближається поволі, але неухильно. Українці є нація з власною мовою, культурою та історичною традицією. Хвилює Україна роздєрта поміж сусідами. Але матеріал для будови української держави лежить готовий: коли не нині, то завтра з'явиться будівничий, що збудує з тих матеріалів велику і незалежну Українську Державу!» Це пророцтво здійснилося більше ніж через сто п'ятдесят років — нині така велика, незалежна, суверенна Українська держава існує, розвивається, дедалі міцніше інтегрується в співдружність держав світу, про неї та її історію пишуть книжки зарубіжні вчені.

Однією з таких праць, що вийшла друком у 1994 р. в Мюнхені, є «Коротка історія України». Її автор — Андреас Каппелер, професор, дослідник східноєвропейської історії, працює в Кельнському університеті, його перу належить також ґрунтовне дослідження «Росія — багатонаціональна імперія. Виникнення — Історія — Розпад», яка була опублікована в Мюнхені в 1992 р.

Невелике за форматом видання про Україну (ташенбух — кишенькова книжка) має 286 сторінок і 5 карт, складається з 15 основних розділів, короткого вступу та покажчиків — іменного, хронологічного, використаної літератури та тлумачного глоссара абревіатур і чужоземних слів.

В анотації до книги відзначається: «Україна друга за величиною держава в Європі, але у свідомості німецької громадськості вона все ще знаходиться в тіні Росії. Передусім йдеться про її історію. Ця книга інформує про найважливіші події і зв'язки і ставить за мету критично переосмислити пануючі російсько-центристські та українські національні міфи. При цьому ми не обмежуємося лише історією українців від середньовіччя до сучасності, а й спинаємося також на поляках, росіянах, євреях та німцях, які проживають в Україні».

Для того, щоб читач зрозумів запропоновану автором періодизацію української історії, наведемо назви окремих розділів книги. Ось вони: 1. Україна і українці: географічні та етнічні дані; 2. Київська держава і суперечки навколо її спадщини; 3. Галичина — Волинь — Литва — Польща: Україна з XIII по XVI століття; 4. Дніпровські козаки і виникнення гетьманату; 5. Україна в 1700 р.; 6. Інтеграція в Російську імперію в XVIII столітті і поділи Польщі; 7. Україна під владою царя і цесаря та початок українського національного руху в першій половині XIX століття; 8. Модернізація і національний рух до 1914 р.; 9. Україна перед першою світовою війною; 10. Війна, революція і крах державних утворень в 1914 — 1920 рр.; 11. Українська Радянська Республіка: творення нації в двадцяті, терор в тридцяті роки; 12. Українці за межами Радянського Союзу у міжвоєнний період; 13. Україна між сталінізмом і націонал-соціалізмом під час другої світової війни; 14. Відлига і нові заморозки: Україна в 1953 — 1985 рр.; 15. Розпад Радянського Союзу і виникнення Української держави.

Торкаючись етимології терміну «Україна», Каппелер вважає, що це «окраїна», «грєнцланд», лінія поділу між осідлими та кочовими цивілізаціями.

* Цит. за: С і ч и н с ь к и й В. Чужинці про Україну. — К, 1992. — С. 200.

«Степи на північ від Чорного моря, тобто сучасна Південна Україна, — пише автор, — залишалися вочиною кочовиків і лише з другої половини XVIII ст. поступово заселялися українськими селянами. Тільки козаки вже з XVI ст. по річках просувалися вперед, і дніпровські козаки, як типове населення пограниччя, відігравали видатну роль у ранньому періоді нової історії України» (с. 17).

Надзвичайно цікавими є ті сторінки книги, де розглядаються окремі субгрупи українського етносу — русини, гуцули, бойки, лемки, які склалися в результаті різних умов історичного розвитку, але відносяться до єдиного українського народу. Не обходить увагою автор і той факт, що на формування цих субгруп мали певний вплив сусідні народи — поляки, словаки, угорці. Спинається автор і на характеристики діаспорних груп населення України — євреїв, вірмен, німців та греків, а також німецьких, румунських, південнослов'янських та грецьких колоністів.

Характеризуючи Київську державу X — XIII ст., Каппелер називає її «великим політично, економічно і культурно квітучим державним творенням середньовічної Європи», яке виникло в IX ст. «на базі східнослов'янських племенних союзів». Весь другий розділ книги присвячений критичному розгляду різних точок зору на своєрідність розвитку Київської держави у згаданий період із залученням різних наукових даних — археологічних, антропологічних, мовознавчих тощо (с. 29 — 40).

Важливу з'єднувальною ланкою між Київською державою і подальшою політичною історією України називає автор книги Галицько-Волинське князівство, яке, з одного боку, втягувалося в постійні конфлікти з Польщею та Угорщиною, а з другого, — мало різноманітні зв'язки в галузі торгівлі, політики і культури з країнами Середньої Європи. Каппелер докладно спинається на процесі виникнення шляхетської еліти в Галицько-Волинському князівстві, на її відносинах з польсько-литовськими магнатами та шляхтою. Його увагу привертають такі вузлові події української історії періоду середньовіччя, як введення Брестської унії і боротьба проти неї Костянтина Острозького і православного духовенства.

Про виникнення козацтва наприкінці XV ст. в Україні, його організацію, діяльність гетьмана Конашевича-Сагайдачного, митрополита Петра Могили, про національно-визвольну війну під проводом Б. Хмельницького та приєднання України до Московської держави йдеться в четвертому розділі рецензованої книги. «Угода 1654 року з Московським царством, — пише історик, — стала важливим поворотним пунктом в історії України й Східної Європи: після цього українська історія тісно переплітається з російською. Про це свідчать і бурхливі суперечки в історіографії навколо Переяславської Ради 1654 року» (с. 67).

В п'ятому розділі книги автор розглядає соціально-політичну організацію окремих регіонів України — Лівобережжя, Правобережжя, Запорозької Січі, Слобідської України, Галичини та Західної Волині, Закарпатської України та Буковини. Значна увага при цьому приділяється особливостям соціально-економічних структур цих регіонів (с. 78 — 83) та культурі України (с. 84 — 88).

В шостому розділі Каппелер досить докладно аналізує відносини українського гетьмана Івана Мазепи й російського царя Петра Великого, спинається на таких подіях, як ліквідація гетьманату та зруйнування Січі царицею Катериною II, висвітлює питання соціальної, економічної та культурної інтеграції України в Російську імперію (с. 89 — 101), змальовує життя українців у складі Речі Посполитої, коротко розповідає про гайдамацький рух на Правобережній Україні (с. 102 — 105).

Про посилення інтеграційних процесів у південних та правобережних регіонах України в першій половині XIX ст., заселення причорноморських та приазовських степів іноземними колоністами, головним чином німецької національності, про життя українців у складі Габсбурзької монархії та зародження українського національно-визвольного руху, про значення творчості Т. Г. Шевченка в розгортанні боротьби українського народу проти гно-

бителів, про впливи західноєвропейських революцій 1848 р. на розгортання революційного руху на українських землях йдеться в сьомому розділі книги (с. 106 — 123).

У другій половині XIX ст. на Україні відбулися певні політичні та економічні зрушення. Одночасно розвивався український національний рух як в Російській, так і в Габсбурзькій імперіях. У восьмому розділі книги автор досить докладно характеризує взаємозв'язки і взаємозалежність між цими двома суспільними процесами, показує відмінності національного українського руху в Наддніпрянській Україні і Галичині (с. 124 — 144).

Висвітлюючи в дев'ятому розділі соціальне й економічне життя українського населення в різних регіонах України перед першою світовою війною, автор робить висновок, що не слід ідеалізувати передвоєнну багатонаціональну Україну, в якій існували різноманітні соціальні, культурно-мовні, релігійні суперечності між численними етнічними групами. А у десятому розділі розглядаються особливості революційних подій в Росії та Україні (с. 167 — 171), розвиток громадянської війни, характеризуються рушійні її сили, розкриваються внутрішні та зовнішні фактори, які привели до краху національної Української держави (с. 172 — 186). Цілком слушно стверджується, що Україна в 1917 — 1920 рр. перетворилася в основний вузол російської громадянської війни і міжнародних конфліктів. Однак, як зазначає автор, усіх учасників тих подій — більшовиків, білогвардійців, інтервентів — Україна цікавила лише як засіб для задоволення своїх власних державницьких інтересів (с. 184 — 185).

Решта п'ять розділів книги присвячена аналізу проблем, які існували в Радянській Україні. Зокрема, розглядається національне будівництво в 20-і рр., терор 30-х рр., індустріалізація та колективізація країни. Окремо автор спиняється на аналізі гнучкої національної політики у 20-ті рр. та процесах українізації.

В короткому дванадцятому розділі книги розповідається про асиміляторську політику польської влади щодо українського населення в Галичині та наростання національно-визвольного руху в цій частині України, зокрема про виникнення Організації українських націоналістів (ОУН), а також про життя українців Буковини та Закарпаття у складі Румунії та Чехословаччини (с. 206 — 214). Хоч і з певним застереженням, але цілком вірно в кінці цього розділу автор відзначає, що «справді в ході другої світової війни українці вперше об'єдналися майже всі в єдиній державі, але не в Українській національній державі, а лише в сталінському Радянському Союзі» (с. 214).

Коротко спинившись на результатах пакту Молотова — Ріббентропа, автор докладніше характеризує період окупації України фашистськими військами, особливо ту непросту обстановку, що склалася на терені Західної України, зокрема, діяльність горезвісних загонів «Нахтігаль» і «Роланд», створених ОУН. Не залишається поза увагою автора і політика колабораціонізму українських націоналістів, які співробітничали з фашистами під час окупації України, брали участь у знищенні єврейського населення, служили в дивізії СС-Галичина та власовських формуваннях (с. 220 — 221). Автор висвітлює також становище України після вигнання фашистських окупантів (с. 223 — 228).

Стисло охарактеризувавши політику М. Хрущова щодо України в перші післявоєнні роки, автор висвітлює комплекс питань, пов'язаних з настанням після «відлиги» нових заморозків, «чисток», русифікації в Україні та зародження українського опозиційного руху (с. 235 — 244).

Останній розділ цієї цікавої праці німецького автора присвячений розпаду Радянського Союзу та створенню незалежної, суверенної Української держави, тим складним проблемам, що виникли перед нею на новому етапі її історичного розвитку.

Автор, як це видно з покажчика використаної літератури, спирався головним чином на праці, що публікувалися німецькою, англійською та французькою мовами, проте книга виграла б, якби він використав і наукові

дослідження таких українських істориків, як Д. І. Багалій, А. П. Ковалівський, М. Н. Петровський, Д. Л. Похилевич, Ф. П. Шевченко, О. Гуржій, В. А. Смолій, В. І. Клоков, М. В. Коваль.

Навряд чи можна погодитись з автором «Короткої історії України», що після книги Йоганна Христіана Енгеля «Історія України та українських козаків», яка вийшла німецькою мовою у 1796 р., вперше українська історія викладається німецьким дослідником. Досить згадати працю «Літопис Малоросії або історія козаків-запорожців та козаків України, або Малоросії» Жана-Бенуа Шерера, що вийшла французькою мовою в Парижі у 1789 р., або працю «Подорож у Південну Росію», до якої входять окремими томами книги «Україна. Малоросія» та «Буковина, Галичина, Краків і Моравія» Йоганна-Георга Коля, або «Дослідження внутрішніх відносин, народного киття і особливо сільських установ у Росії» барона Августа Гакстгаузена, який у 1843 р. здійснив тривале подорож по Російській імперії.

Проте, незважаючи на висловлені зауваження, книга А. Каппелера, безумовно, помітне явище в німецькій історичній україністиці.

І. М. КУЛИНИЧ (Київ)

* * *

Однією з найцікавіших німецьких книг з історії України, без сумніву, є «Коротка історія України» професора Андреаса Каппелера. Вона логічно продовжує серію праць про історичну долю нашого народу, що побачили світ у Німеччині після здобуття Україною незалежності. На відміну від попередніх видань, які відбивали недостатній рівень дослідженості української проблематики німецьким слов'янознавством, рецензована праця свідчить про забуття ним певного дослідницького досвіду. У зв'язку з цим не можна не відзначити, що професор Каппелер був причетний до появи ще двох, досить великих за обсягом праць. Так, разом з Гвідо Гаусманном він опублікував збірник «Україна: сучасність та історія нової держави» (1993 р.). А на основі доповідей наукової конференції, організованої вченим, Франк Голчевський видав «Історію України» (1993 р.). Очевидно, ця робота дала йому додаткові можливості для того, щоб глибше усвідомити слабкі та сильні сторони дослідницьких підходів різних фахівців. В усякому разі, його «Коротка історія» дає підстави для такого припущення, оскільки позбавлена тенденційності, яку виявили деякі з авторів першої «Історії України», та відрізняється від багатьох інших досліджень добрим знанням української сторіографії.

Декілька слів про автора рецензованої праці. А. Каппелер (1943 року народження) є професором семінару з історії країн Східної Європи університету міста Кельн. Учений досліджує такі теми: «Росія як багатонаціональна держава (до 1917 р.)», «Росія у XVI ст.», «Історія України 1700 — 1917 рр.», «Побут нижчих прошарків міського та сільського населення європейської Росії у 1861 — 1914 рр.». Він є автором книг «Перші народи Росії. Царська імперія та народи середньої Волги з XVI по XIX ст.» (Кельн — Зіден, 1982), «Росія як багатонаціональна імперія. Виникнення — Історія — Розпад» (Мюнхен, 1992), а також видавцем книги «Росіяни. Їх національна історія в минулому та сучасності» (Кельн, 1990). Його перу належить багато статей, присвячених різним народам Східної Європи, в тому числі росіянам та українцям.

Свою увагу до історії нашої держави автор пояснює так: Україна несподівано стала «важливим політичним чинником». На її рахунок значною мірою не тільки падіння Радянського Союзу, а й характер СНД як вільного союзу держав, і з нею неодмінно доведеться рахуватися в майбутньому. Відзначимо, що ця точка зору відбиває не тільки ставлення німецького наукового середовища, а й офіційну позицію уряду ФРН щодо України.

Книга складається з 15 розділів, у яких висвітлюється не тільки історія від початків Київської Русі і до листопада 1993 року, а й найбільш спірні в

історіографії XIX — XX ст. історико- та національно-політичні питання, а також даються загальні відомості про Україну та її жителів.

Вона розрахована на широку читацьку аудиторію і написана доступно (без традиційної для німецької історіографії «важкої» наукової стилістики), стислою та ясною мовою. Вчений коротко висвітлює всі значні епізоди української історії, окремо спинаючись на питання, які були чи залишаються дискусійними. Викладення подій історії він вдало доповнює цитуванням найхарактерніших історичних документів, які надають книзі додаткової переконливості.

Книга має зручний допоміжно-довідковий апарат: 8-сторінковий хронологічний покажчик, 3-сторінковий словничок історичних та етнічних назв, перелік літератури, а також 5 карт, на яких позначені адміністративні кордони різних історичних епох.

Дослідник приділяє особливу увагу розділенню предметів вивчення стародавньої російської та української історії, виходячи при цьому з визнання основоположних висновків Михайла Грушевського, «без ґрунтовних праць котрого не могла бути написана» і його книга². Разом з тим А. Каппелер пропонує власні рішення, зокрема вживати у німецькій історіографії для описання середньовічної історії Росії і України поняття «східнослов'янська» замість традиційного «руссіше», яке у німецькій мові стійко асоціюється лише з поняттям «російська». Важливим, на нашу думку, є те, що автор часто вдається до порівнянь української історії з німецькою, відзначаючи в них багато спільних рис. Так, відносячи українців до народів, які тривалий час не мали своєї держави, він нагадує, що подібне стосується й Німеччини³. Характерно, що, не погоджуючись з думкою багатьох сучасних німецьких славістів, проф. Каппелер категорично наголошує на існуванні «безперервної етнічної спадкоємності» українців, розуміючи під цим етнічну ідентичність населення України часів Київської Русі та усіх пізніших епох⁴. Дослідник на відміну від авторки відповідного розділу «Історії» Ф. Голчевського чітко висловлюється на користь приналежності історії та культури стародавнього Києва українській традиції⁵. Вчений торкається також спірного для німецької історіографії питання про появу «національної самосвідомості українців», яку він відносить до XVI ст. Разом з тим, його висновок про те, «що національна свідомість у її сучасному розумінні розвивалася повільно і лише у нашому столітті охопила широкі суспільні верстви»⁶, вірогідно, є приводом для дискусії. Зазначу також, що «етнічно-релігійну свідомість», яка виникла у населення України у XVII ст., він характеризує як «прото-національну»⁷.

Як видно з наведених цитат, питання про національну самобутність та самодостатність належить до найбільш актуальних для сучасного німецького українознавства, що, безумовно, є реакцією на вплив традицій польського та російського тлумачення історії українців. Чимало сучасних німецьких дослідників полемізують з такими уявленнями, які ще не так давно не були об'єктом сумнівів. Це також стосується історії визвольної боротьби різних століть, яка тою чи іншою мірою розглядається в усіх 15 розділах книги, хоча її початок автор відносить до першої половини XIX ст., маючи на увазі її організовану, національно-культурну та національно-визвольну фазу.

Крім соціально-політичної історії, А. Каппелер розглядає й релігійне життя та хід культурного розвитку України, віддаючи належне ролі діячів культури, науки та церкви. Однак поза авторською увагою залишилася така значна постать, як етнограф, археолог і антрополог Федір Вовк, що, очевидно, свідчить про обмежені дослідницькі можливості початкового етапу україністичних досліджень у Німеччині.

Слід зазначити, що вчений добре знається у найновішій історії нашої держави, її соціально-економічних проблемах, відмінностях політичних сил, регіональних особливостях, орієнтується у проблемах, вирішення яких має особливе політичне значення. Разом з тим, на мою думку, він дещо перебільшив складність та гостроту проблем національних меншин (зокрема

осіан) в Україні, відносячи їх до «найважчих завдань українського державотворення»⁸. В цілому ж рецензована праця допоможе пересічному імецькому читачеві одержати ґрунтовні, неупереджено викладені відомості про нашу країну, а людям, професійно пов'язаним з нею, зорієнтуватися в усіх процесах, що в ній відбуваються.

¹ А. К а р р е л е r. Kleine Geschichte der Ukraine. — München, 1994. — S. 7.

² Ibid. — S. 15.

³ Ibid. — S. 23.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid. — S. 39.

⁶ Ibid. — S. 27.

⁷ Ibid. — S. 58.

⁸ Ibid. — S. 258.

О. О. КУРАЄВ (Київ)